

Hány Apáczai Tamást ismerünk?

Bán Imrének az ItK. 1961. évfolyamában megjelent érdekes adatai eszembe juttatják, hogy - mivel az Apáczai Tamás név a XVII. század folyamán más és más időben újra jelentkezik - a szorványos adatok ellenére is megkíséرتsem kikeresni, hogy közülük ugyan melyik vonatkozhatik Apáczai Csere János professzor testvéröccsére?

A legkorábbi adatot harminc évvel ezelőtt a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában könyvbejegyzésképpen találtam. Eszerint: "Sum Thomae Apaczai 1633. Val(et) d. 45. - Gregorij Apaczaj Emptus dr. 45. Anno 1631."¹⁾

E két ifju hihetőleg iskolai tanulók, akik azonban nem lehetnek testvérek, hanem csak ugyanazon falubeliek, minthogy e tankönyvüket egyik a másiktól is 45 pénzért vásárolta meg. Tekintettel arra a körülményre, hogy a scholának felsőbb évfolyamaiba járhattak, ezért az itt jelentkező Apáczai Tamás 1610-15 esztendőkhelyében valamelyikében születhetett. Ilyeténképpen tehát ő nem lehetett a professzor öccse.

Egy más adatot Bán Imre nevez meg egy 1656-beli konskripcióra hivatkozással. Ebben "Thomas Apatzai" fejedelmi kancellista sajátkezű aláírása jelentkezik, neve mellett cimeres pecsétgyűrű lenyomatával.²⁾

Ugyanennek az Apáczai Tamásnak személyére egy másik okiratban alólirott is reátalált az altorjai Apor-család levéltárában. Ugyanis II. Rákóczi György 1656 szeptember 18-án Gyulafehérvárott keltezett parancslevelében elrendeli kancelláriai iródeákjainak, valamint Kolozs vármegye tisztségének, hogy Csulai György püspö-

---

1) Könyvtári jelzése: M.157. /Ma hihetőleg az Akadémia kolozsvári könyvtárában./

2) Bán Imre: Apáczai Tamás kölcsön-ügye. ItK. 1961. 322-23.

köt és feleségét Tisza Erzsébetet iktassák be kolozsvári Policziani György öröktől 1.740 mforintért zálogba vett fejedeli birtokába. A nagykancellária név szerint felsorolt íródeákjainak egyike: Apáczai Tamás.³⁾

Nem lehetetlen, hogy ez az íródeák azonos az 1633-ban könyvet vásároló iskolai tanulóval, aki 1656-ban 41-46 éves lehetett. Ámde a lehetőség még nem bizonyított valóság, mint ahogyan Bán Imre is egymásután közölt adatai kapcsán sem állítja ezt, hanem csak a lehetőségét adja annak a körülménynek, hogy a professor Tamás nevű öccsének életkora ha látszólag talán nem is egyeznék a fejedelmi kancelláriai íródeákéval, a lehetőség azonban mégsem vethető el. Ámde ha Bethlen Miklós önéletleírását vesszük figyelembe, abból azt tudjuk meg, hogy a professor öccse neki tanuló-társa volt.⁴⁾ Ez pedig csakis Kolozsvárt történhetett, vagyis attól az időponttól kezdve, amikor az 1658-esztendő elején "Kolozsvárra menénk, és ott mindkettőnket az öcsémmel együtt Várad Miklós gondviselése alatt a scholában Apáczai János keze alá adának." Ennek megtörténte előtt a kancellista Apáczai Tamást mintegy két esztendővel korábban már fejedelmi szolgálatban találjuk. Igaz, megtörténhetett volna, hogy amikor Apáczai Jánost kolozsvári professzorságra rendelte a püspök, ő is otthagya a külső szolgálatot, továbbtanulás céljából visszatért volna a bátyja mellé. Ezzel szemben azonban, ha őt csakugyan ennyire fűtötte volna a tanulás vágya, bizonyan külsőországokbeli akadémiákra is törekedett volna; ez pedig tudjuk nem történt meg, amit nemcsak az bizonyít, hogy az idegen országba bujdosó diákok között nevére seholy akadta reája, hanem az is, hogy amikor Bethlen Miklós megemlékezik róla, nemcsak azt említette volna meg, hogy a bátyjával együtt "mindketten tudományok által szép állapotra mentenek. Tamás tanuló társam, azután Zemplénben, onnét beszorulván a vallásüldözés miatt, Hunyad megyei nótárius."⁵⁾ Tehát nem említi iskolatársának sem külső-országbeli tanulását, sem nem szól korábbi kancelláriai íródeák-ságáról sem, s ezért azt vélem, hogy a Bethlentől nem említett ál-

3) Apor-levéltár: A.fasc.III. nr. 146. /Annak idejében a Sz.N.M. levéltárában jegyeztem ki./

4) Bethlen Miklós önéletleírása. Bp. 1955. I. 160.

5) I.h. és Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp. 1958. 34.

lomáshelyeken sincsen is miért keressük, jóllehet mégis csak van egy pont, amely az azonosításra ösztönözhetne. Ugyanis a Bán Imre által említett 1656. esztendőbeli oklevélen Apáczai Tamás aláírását megerősítő gyűrűs pecsét elmosódó lenyomatában Sebestyén József, néhai igen jeles heraldikusunk elmosódó madárfejet vélt felismerni, nemkülönben a Bán Imre által Sárospatakon talált oklevélen az Apáczai professzor öccsének 1670 április 4-én Olaszlisztkán kiállított kötelezvényén az aláírás melletti gyűrűs pecsétlenyomaton "világosan kivehető egy álló madár alakja."⁶⁾ Természetes, hogy az azonosítás melletti döntő bizonyíték az lenne, ha mindkét pecsét képének alakját, méreteit s keretelésének vonalvezetését össze lehetne hasonlítani, mert hiszen a minden további nélküli madárkép annál kevésbé döntheti el a lenyomatok egyezését, mivel hogy tudjuk, hogy cimereink, jelvényeink, jelképeink /szimbólumaink/ legnagyobb része beszélő alakzatot tartalmaz, amelyet még a fejedelmi adományozásnál is leginkább a megajándékozott maga választ ki a rendelkezés alatt állott közhasználatos minták közül. Így a scribák, nótáriusok s más, tollat forgató íróasztal melletti hivatalnokok jelképe rendszeren a felemelt jobblábában íróludtollat tartó fehér hattyu, míg a cselekvési hatalommal rendelkező tisztségviselőké /így a szolgabíráké is! / felemelt jobblábjával drágakövet tartó őrdaru, mint az éberség szimbóluma. Tehát az elmosódó pecsétkép alakzatának bizonytalan körvonalai nem adhatnak kellő felvilágosítást.

Apáczai János Tamás nevű öccséről tudjuk, hogy Zemplén megyében szolgabíró, azután a felsőmagyarországi bujdosókkal együtt maga is Erdélybe menekül, itt a sorstársai mozgalmaiban is részt vesz, bárha Hunyadban már vármegyei nótáriussá választják. Csakhamar, vagyis 1671-ben a bujdosóknak török portai követe,⁷⁾ aki különben naplót is hagyott maga után. Könyvtárából három könyvét ismerjük: egyik még diák korából való, másik közvetlenül bátyja halála után került tulajdonába, a harmadikat: Werbőczy Tripartitumának kétnyelvű kiadását bizonyosan maga szerezte meg, minthogy erre hivatása gyakorlásában szüksége is volt.⁸⁾

6) ItK. 1961:323.

7) Deák Farkas: A bujdosók levéltára. 38. és Szilágyi Sándor: Vértanúk a magyar történetből. Pest, 1867. 202.

8) MKvSzle. 1959. 83-84., 1964: 54.

Végezetül még egy, s azt gondolhatnók, hogy netalán mégsem újabb Apáczai Tamásra vonatkozó adatot leltem. Ugyanis az egykori kolozsvári református kollégium nagykönyvtára "Danielis Senneri, D. et Medicinae in Academia Wittenbergensi Professoris publici, Practicae Medicinae Liber Secundus" című s Lugdunumban, 1630-ban kiadott munkájának egy példányát őrizte meg. Ennek elülső belső borítólapján négy soros latin vers alatti "A. 1681. 23. Jul. Thomas Apaczay" kézírás bizonyítja a könyvtulajdonos kilétét. A hátulsó őrlapon levő bejegyzés: "Successit P. Divini."⁹⁾ Nem lehetetlen, hogy ez az Apáczay Tamás azonos a professzor öccsével, amely viszonyra egy, bárha eléggé csekély értékű kiindulópont alapján kísérek meg egyezést keresni. Ugyanis megállapítható, hogy az Erdélyben élt Apáczaiak -az ottani szokás szerint- nevéket mindég "i"-vel, vagy pedig "j"-vel végződéleg írták, ellenben a Bán Imrétől közölt kötelezvény aláírásában -magyarországi szokás szerint- helyette "y"-t találunk. Ugy látszik, hogy a professzor öccse zempléni hivataloskodása idején átvette az ottani írásmódot. Ez a körülmény tehát arra figyelmeztethet, hogy az 1681. esztendőbeli könyvbejegyzést is ugyanőneki tulajdoníthatjuk, mert hiszen ő ekkor még mindég életben volt. Ugyanis Bán Imre nagyon lényeges megállapítása szerint Apáczai Csere Tamás netalán jóval az 1686 év után utódok hátrahagyása nélkül hunyt el Gyulafehérváron.¹⁰⁾ Magának e könyvnek vándorútja pedig ugyancsak az Erdélybe visszatért derék férfiura utalhat, mivel-hogy az utána következő könyvtulajdonos Divini Pál a kolozsvári református kollégiumnak volt a diákja s itt 1694-ben a contrascribai diáktisztséget is elnyerte.¹¹⁾ Majd 1696-ban a marburgi egyetemen találjuk,¹²⁾ 1697 január 20-tól pedig a kolozsvári református szászok papja.¹³⁾ 1710-ben pestisben meghalván, július 29-én temették el.¹⁴⁾ E könyv tehát hihetőleg az 1690-es évek valamelyikében került a Divinyi tulajdonába.

9) Könyvtári jelzése: IV. 135. volt.

10) ItK. 1961: 322.

11) Nomina studiosorum collegii Claudiaci. 14. /A kollégium levéltárában használtam./

12) Sz. 1888: 467.

13) Series rerum c. jegyzőkönyv. 50. /A ref. ekklezsia levéltárában./

14) A szabó céh számadáskönyve. /Az ENM-ban használtam./

E cikk tehát tulajdonképpen nem oldja meg a címben feltett kérdést, minthogy biztosan csak két külön személyt állít elénk, ezért a bemutatott adatokat is közöttük szétszthatóknak tételezi fel.